

Goldschmidt

– mellem dansk og jødisk

I forbindelse med Rambams markering af 200-året for den dansk-jødiske forfatter Meir Aron Goldschmidts fødsel bidrager Søren Schou med en artikel, der fokuserer på Goldschmidts livslange optagethed af forholdet mellem dansk og jødisk identitet. Ifølge Schou er denne tematik særligt fremtrædende i *En Jøde* og *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*, hvor Goldschmidt forholder sig forskelligt til forfatterskabets centrale identitetsspørgsmål: frontalt og pessimistisk i debutromanen, underfundigt og tit humoristisk i de meget senere kærlighedshistorier.

Af Søren Schou

Meir Aron Goldschmidt (1819-1887) var ikke den første dansk-jødiske forfatter. Fra den foregående periode kan man nævne Henrik Hertz, der især var dramatiker (mest kendt for komedien *Sparekassen* (1836)). Men Goldschmidt var den første, der i romanform stædigt satte fokus på identitetsspørgsmålet. Var det muligt på én gang at opfatte sig som dansk og jøde? Og var det muligt at leve i harmoni med danskere, for hvem "det jødiske" ofte var forbundet med forestillinger om noget fremmed, afvigende, ja ligefrem skræmmende?

Goldschmidt blev født i Vordingborg, hvor familien drev en købmandshandel. Forældrene var ikke ortodokse, men alligevel var hjemmet på mange måder præget af jødisk tradition og tankeverden. Allerede i barndommen blev den identitetskonflikt grundlagt, som kom til at præge hans forfatterskab. Jødisk kultur fik han dybere indsigt i, da han i en periode boede hos nogle slægtninge i København, skildret i *Erindringer fra min onkels hus*.

Corsar og etiker

Det, der gjorde hans navn kendt i bredere kredse, var hans redaktørvirksomhed. Han lancerede i 1840 et

satirisk tidsskrift, som fik navnet *Corsaren*. Modellen for bladet var hentet i Frankrig, ligesom navnet var det: en Corsar er en sørøver, der uforfærdet sætter sin egen kurs. *Corsaren* lå i evig strid med myndighederne, hvad der var et risikabelt foretagende. Man må huske, at der absolut ikke herskede trykkefrihed i 1840'ernes Danmark. Her, i enevældens sidste tiår, udspillede sig en fejde mellem statsmagten, der skred ind med censur – og redaktørerne, som svarede igen. Man prøvede at beskytte bladene ved hjælp af "stråmænd", der kun rent formelt optrådte i rollen som redaktører. De frække bladfolks vigtigste våben var spot og satire både i skrift og billede. Myndighederne havde naturligvis flest muskler at spille med, men en stor del af læserne holdt med bladene – og på længere sigt var det med til at skabe en oprørske stemning, der førte til enevældens fald og vedtagelsen af Danmarks første grundlov i 1849.

Goldschmidt blev kendt som en af de unge oprørere, men han blev måske endnu mere kendt for en personfikseret strid uden politisk indhold: striden med den store danske eksistensfilosof Søren Kierkegaard. Kierkegaards holdning til politisk frigørelse var helt igennem afvisende. Han havde kun foragt tilovers for demokratiets forkæmper,

fordi deres kamp efter hans opfattelse var udvendig og lige gyldig. At leve som et autentisk menneske havde ikke noget at gøre med, hvad Kierkegaard kaldte demokratets "talmajestæt". Men nu trådte Kierkegaard frem og bad om, at han selv blev gjort til skydeskive for tidsskriftets satire. Kierkegaard fik, hvad han havde bedt om – og mere til. Han blev angrebet og latterliggjort i nummer efter nummer af *Corsaren*, både i tekst og i satiriske billeder. Angrebene på ham var brutale og smagløse med giftige tegninger, der fremhævede hans krumme ryg og hans buksebens forskellige længde. På et mindre harmløst plan snagede *Corsaren* i Kierkegaards forhold, gerne til hans forlovede Regine Olsen. Det nysgerrige københavnske publikum fulgte med stor interesse bladets omtale af den celebre forlovelse.

Goldschmidts tidsskrift Corsaren blev kendt for sine satiriske angreb, i tekst og billeder, på blandt andre Kierkegaard. Peter Klæstrup illustrerede her Kierkegaards forhold til kvinder.

Striden tog på Kierkegaard, men den tog også på Goldschmidt. Og han kom inderligt til at fortryde den – han var af natur etiker, ikke satiriker. Han skilte sig af med tidsskriftet, rejste rundt i udlandet, sugede indtryk til sig, og så fulgte en række hovedværker.

Hans første roman var på det tidspunkt allerede skrevet. Det var den sortsynede *En Jøde* (1845), som han udgav under pseudonym. Vi følger den unge mand Jacob Bendixen, som er rundet af et ortodokst jødisk miljø i en lille provinsby. Ligesom sin forfatter tager Jacob Bendixen studentereksamen i København og kommer på latinskolen i kontakt med studenter og kunstnere, der bekender sig til en tolerant og lys kristendom. Han forlover sig med den kristne pige Thora Fangel, men hendes familie tager afstand fra ham, da han nægter at lade sig døbe.

Jacob Bendixen er havnet i en blindgyde, og i et desperat forsøg på at vinde omverdenens agtelse drager han ud i en større verden i håbet om triumfer. Han bliver officer og deltager i forskellige krige, først som fremmedlegionær i Nordafrika, siden som oprører under den polske frihedskrig 1830-31, men nogen hæder opnår han ikke. Rejsen går hjemad, og dybt desillusioneret oplever han, at den elskede Thora Fangel gifter sig med en kristen officer. Nedturen fortsætter, og Jacob Bendixen slår sig på et erhverv – pantelåner – som omverdenen så på med foragt, og som i øvrigt særligt i 1800-tallet blev forbundet med det jødiske på en negativ og stereotyp måde. Og han bliver – med et af de kulørte træk, som er typisk for periodens romaner – indirekte årsag til Thora Fangels død. Nu står Jacob Bendixen eksistentielt og moralsk på bunden, og han dør en æreløs død. Slutningen skildrer, hvorledes han køres bort i jødernes sorte, tillukkede ligvogn.

Det er et dybt pessimistisk syn på muligheden for forsoning mellem jødisk og dansk, Goldschmidt fremlægger i sin debutroman. Han havde til hensigt at skildre de danske jøders tilværelse indefra i troen på, at åbenhed er det bedste værn mod fordomme, og der er næppe tvivl om, at romanens mange læsere fik et vist indblik i jødisk sæd og skik. Reaktionen blandt danske jøder var blandet. Nogle kritiserede ham for at være alt for

indiskret. Han serverede sin bedstemor i skarp sovs, som en af kritikerne formulerede det.¹

Romanen er tydeligvis skrevet af en meget ung mand, der råber sin fortvivlelse ud i alle verdenshjørner. Senere blev hans syn på forholdet mellem dansk og jødisk mere afbalanceret og gennemtænkt, og sine religiøse anskuelser nåede han frem til gennem en selvstændig blanding af træk fra forskellige trosretninger. Med tiden blev Goldschmidt mere afklaret, og politisk mere konservativ, men *En Jøde* er ikke blevet overflødiggjort af de senere bøger, for det er i den, forfatterskabets grundkonflikt udtrykkes med størst intensitet.

Jacob Bendixens lille historie afspejler i nogen grad samtidens store europæiske historie. Når Goldschmidts hovedpersoner drager ud i den store verden, aktualiseres den europæiske baggrund med folkelige oprør og krav om demokrati. Også litterært er romanen et barn af sin tid. Den omfangsrige midterdel, hvor Jacob Bendixen søger hæder på skiftende slagmarker, følger tidens strømninger. Vi er tæt på underholdningsromanen, og midt i al krigstummelen glemmer læseren let, at værkets grundkonflikt snarere er eksistentiel – og dansk-jødisk – end militær. Det store romanpublikum krævede *action* og eksotiske landskaber, og de fik, hvad de bad om. Det er værd at huske, at romanen udkom næsten samtidig med Alexandre Dumas' *De tre musketerer* (1844) og få år inden dansk litteraturs måske kendteste knaldroman, Carit Etlars *Gøngehøvdingen* (1853).

En Jøde handler blandt andet om, at vi mennesker fundamentalt præges af de påvirkninger, vi modtager i en ung alder: de personlighedstræk, der grundlægges i den tidlige barndom, slipper os aldrig. I den henseende foregriber romanen den determinisme, man finder hos den følgende forfattergeneration, for eksempel J.P. Jacobsen. Desuden levede romanen – med sin skildring af den kulturelle konflikt mellem jødisk og dansk – op til Georg Brandes' proklamation om, at en levende litteratur kendetegnes ved, at den sætter problemer under debat.

Det er derfor et – beklageligt – paradoks, at forholdet mellem Goldschmidt og Brandes var køligt. En af grundene var, at Goldschmidts hjemmelavede religion,

som han kaldte ”nemesislæren”, og som rummede elementer af jødisk og kristent tankegods, var ubegribelig i Brandes' øjne. Nemesisbegrebet havde han hentet fra oldgræsk filosofi, hvor nemesis er en straffende instans, der rammer mennesker, der lider af hybris, overmod. Men nemesis er også et positivt, ordnende princip, der henviser os til vores bestemmelse. Vi drages mod det, vi inderst inde er.

Det var utvivlsomt de romantisk-idealisteriske træk i dette livssyn, som Brandes ikke brød sig om, men i dag er der ingen grund til at skulle vælge mellem de to store jødisk-danske forfattere, og *En Jøde* er – trods sine romantekniske problemer, men takket være sin lidenskabelighed – et godt sted at lære Goldschmidts forfatterskab at kende. I senere romaner blev nemesistan-ken udbygget og diskuteret, blandt andet i den enorme dannelsesroman *Hjemløs* (1853-1857) på 1.600 sider, som Goldschmidt offentliggjorde i sit nye tidsskrift *Nord og Syd* (1849-1857). I sine senere romaner, *Arvingen* (1865) og *Ravnen* (1867), uddybede han sine betragtninger om forholdet mellem den universelle verden og menneskelivet.

Konflikten mellem reformorienterede jøder og ortodokse jøder, som Goldschmidt også berører i En Jøde, skildres her allerede i slutningen af 1700-tallet. Foto: Nationalmuseet.

På verdensudstilling

Den ældre Goldschmidts stigende interesse for etiske og psykologiske spørgsmål viser sig desuden i en række realistiske noveller med følsomme miljøskildringer og

karakterportrætter, der i dag læses mere end romanerne. To af de bedste noveller er "Avromche Nattergal" (1871) og "Mendel Hertz" (1882). De har begge jødisk motiv, men den berejste Goldschmidt, der en overgang havde planer om at slå sig ned i England og skrive på engelsk, lod sig inspirere af mange kulturer og miljøer både i og uden for Europa.

Den brede orientering viser sig i *Kjærlighedshistorier fra mange Lande* (1867), som er en samling af højst forskellige kortprosattekster: anekdoter, romantiske eventyr, myter og sagn. Værket har været helt uretfærdigt oversat, og det indeholder adskillige fremragende og idérige historier, fra mange lande, som titlen jo fortæller os, men også fra mange tider.

Goldschmidt har skabt en ramme for fortællingerne, der dårligt kunne være mere passende: verdensudstillingen i Paris, som fandt sted i 1867. Fortælleren, som er kommet tilrejsende fra Danmark, gør sig i indledningen nogle tanker om, hvad en verdensudstilling i grunden er udtryk for. Han begejstres ved "den storartede samling af alle nationers frembringelser",² som kan beskues i den enorme bygning, og han svinger sig op til at lovprise udstillingen som et ophøjet symbol på alle nationers samliv i fred og samdrægtighed.

Det er, om man vil, den opbyggelige tolkning af verdensudstillingens idé, men en anden tolkning er også mulig. De sammenbragte kulturmanifestationer, placeret tæt op ad hinanden, kunne i stedet få nogle besøgende til at hæfte sig ved deres ekstremt forskelligartede præg. En verdensudstilling kan under alle omstændigheder bruges til at bekræfte forudfattede meninger, kosmopolitiske såvel som nationalitetsdyrkende. Alt afhænger af optikken: man kan fremhæve det fælles, eller tværtimod fremhæve det særlige.

Goldschmidt syn på det spørgsmål er – med et af tidens yndlingsbegreber – dialektisk. Når han har valgt verdensudstillingen som udgangspunkt for en kreds af historier om en universel lidenskab som kærligheden, er det for at fremhæve såvel ligheder som forskelle mellem elskendes vilkår i alle lande og til alle tider. Kærlighedens samfundsmæssige forhold varierer fra

land til land, ligesom man gennem tiden har gjort sig forskellige forestillinger om den, men selve dens lykke og tragik kender ikke til landegrænser.

Værket kræver opmærksomhed, lidt af samme slags som Karen Blixen, der var en stor beundrer af Goldschmidt. Læseren kommer på arbejde, hvis han eller hun skal sammenfatte de skiftende eksempler på kærlighedens udtryk i en helhedsopfattelse.

Indledningen peger på det drilske og vanskelige ved at sammenfatte kærligheden i ét begreb. Fortællerenes første indtryk af verdensudstillingens kæmpemæssige bygning får ham til at mindes Bibelens babelstårn, der jo resulterede i den bekendte babyloniske forvirring. Her prøver fortælleren at revidere sit eget førsteindtryk ved at give babelstårnet en ny betydning. "Babel betød", siger han fortrøstningsfuldt, "ikke længere forstyrrelse, men mangefold enhed".³ Så meget mere påfaldende er det, at den fortælling, der præsenteres i selve indledningen, nok handler om uegennyttig kærlighed hen over landegrænser, men også om et kommunikationssvigt, der er helt babylonisk – i den gammeldags, negative forstand.

Det er Mustafa, der fortæller en lun forårsaften, mens man sidder bænket i det tunesiske telt uden for den store udstillingsbygning. Vi hører om kærligheden mellem en muslimsk mand og en kristen pige. Da han ligger for døden og frygter, at han ikke kommer i samme himmel som hun, antager han den kristne tro. Samtidig ligger hun syg, og da hun på sit dødsleje hører om elskerens død, konverterer hun til hans religion. Tolkningen af anekdoten kunne være, at en stor kærlighed kan få dybt tragiske konsekvenser. Den er et smukt eksempel på den kærlighed, der ikke søger sit eget – og en dystre påmindelse om afstandens uoverkommelighed. De to unges selvopofrelse fører jo måske til, at de i stedet for at forenes i evigheden kommer til at bytte himmel.

En lige så kort – og lige så pointesøgende – historie er "Den polske Kongesøn". Den fornemme titelperson lider af en fobi. Han spiser ikke fisk, hører vi, fordi han "har en modbydelighed mod alle dyr med skæl".⁴ Sammen med hofmesteren drager han ud på en rejse, der skal gøre ham egnet til ad åre at regere sit folk. Da

kongesønnen på rejsen forelsker sig i en pige af upassende beskeden herkomst, bliver hofmesteren bekymret, men listigt forsøger han at tage forelskelsen i opløbet. Hofmesterens afskrækkelsesmiddel er en helt ny opfindelse inden for den optiske videnskab: et forstørrelsesglas. Hofmesteren, der jo kender kongesønnens aversion mod skæl, lægger glasset over den unge dames hånd og kind, og kongesønnen kigger igennem det. Og så følger slutpointen, som kun er på fem ord: ”Samme aften spiste kongesønnen fisk”.⁵ Den er så kort og elegant turneret, at det er synd at – om jeg så må sige – mikroskopere den, men alligevel: kongesønnen erfarer – og affinder sig fornøjet med – at også hans elskede har en krop, der ret beset er skællet og dyrisk. Og hofmesteren står noget slukøret tilbage. Hans forsøg på at manipulere er mislykkedes.

Der er forskel på de fortællinger, der udspiller sig i Sydeuropa og Mellemøsten, og deres nordeuropæiske modstykker. Hvor sydlandingen er iltre og temperamentsfulde, er nordboerne indadvendte og flegmatiske. Jeg vil nøjes med at omtale en historie til og overlade det til læseren selv at finde eksempler på, hvor vidt disse fortællinger spænder, tematisk og formelt.

”Henrik og Rosalia” foregår i Danmark i midten af 1800-tallet. Tidens vigtigste smagsdommer hed J.L. Heiberg, som selv var leveringsdygtig i en munter og satirisk teaterform, der hedder vaudevillen. En af Heibergs vaudeviller var ”De uadskillelige”, hvor han gør sig lystig over tidens langvarige forlovelser. De forlovede Henrik og Rosalia har set stykket, og hun kommer til at tænke over, hvor poesiforladt deres egen lange forlovelse efterhånden er blevet. I et kortfattet brev slår hun op med ham.

Fem år går, og Henrik har nu uddannet sig til læge. Han rejser til en jysk by og overtager en praksis, som hidtil har tilhørt en dyrlæge. Hermed forberedes en produktiv misforståelse, der fører til, at Henrik og Rosalia genforenes. Henrik kaldes nemlig ved en fejltagelse ud til en gård, hvor en gris er blevet syg – den har fået et ben i halsen. Bonden, grisens ejer, ved tydeligvis ikke, at det er en læge, ikke en dyrlæge, han har tilkaldt. Misforståelsen resulterer i et skænderi med bonden, og

Henrik forlader gården i vrede. Han flakker rundt i det ukendte landskab, farer vild og er stærkt forkommen, da han omsider finder husly på den gård, hvor Rosalia nu bor. Hun passer ham under hans sygeleje, og kærligheden mellem dem blomstrer atter. Men Henrik tør aldrig fortælle hende, ”at hele den skønne, lykkelige, romantiske vending i hans og hendes liv var kommet af en uromantisk gris, der havde fået et ben i halsen”.⁶

Den fejlagtige tilkaldelse af en menneskedoktor til den syge gris er et pudsigt tilfælde. Den slags tilfældigheder finder man masser af i novellegenren, hos Goldschmidt såvel som hos andre, men som hos mange af de virkelig gode forfattere optræder tilfældet ret besat ikke spor tilfældigt. Det rummer en pointe, som passer fortrinligt til forfatterens egen nemesistanke – altså forestillingen om, at der findes en dybere sammenhæng mellem menneskets handlinger og en almen orden i tilværelsen.

Goldschmidt lever med andre ord helt og aldeles op til idealet af en fuldblods historiefortæller. Hvad der gør kærlighedshistorierne enestående, i hvert fald i dansk sammenhæng, er deres emnemæssige spændvidde. Flere af dem kommenterer hinanden parvist på en måde, der aldrig bliver mekanisk. Goldschmidt kan for eksempel fremhæve ligheder mellem kærlighedsforhold, der udfolder sig langt fra hinanden i tid og sted. Omvendt kan tematisk nærtbeslægtede noveller bruges til at fremhæve vidt forskellige pointer. Personernes temperament kan spille en afgørende rolle. De flegmatiske, næsten handlingslammede par, vi lige har hørt om, kan kun være danskere. Anderledes temperamentsfulde er de sydlandske elskere, for eksempel i historien ”Paolo og Giovanna”, hvor de elskende giver afkald på hinanden, men genses på en måde, der ville være usædvanlig under nordlige himmelstrøg: de mødes i et skriftemål, hun som nonne, han som munk.

Således fortælles der på livet løs ved verdensudstillingen. Nationerne mødes, undertiden på en måde, hvor fastlåste nationalitetsforestillinger snart bekræftes, snart dementeres. Mange af historierne handler om en kærlighed, der er spaltet i drift og ånd, men præges også af en tro på, at det dog er muligt at overvinde spaltningen. Hvor kærligheden sejrer, skildres de kropslige behov som lige så legitime, lige så nødvendige for helheden, som de åndelige.

Goldschmidt fremstilles ofte som en senromantisk forfatter, der betragter mennesket som dualistisk, spaltet i ånd og krop. Men det syn på kærligheden, der rent faktisk formuleres i fortællingerne, er mere nuanceret. I betragtning af, at værkets hovedtema er kærligheden, både den sejrende og den afmægtige, er det påfaldende, at det ikke rummer ét eneste eksempel på, hvor galt det går, hvis mennesker ensidigt hengiver sig til driften – men derimod adskillige eksempler på, hvor ødelæggende konsekvenser dyrkelsen af den rene åndelighed kan få.

Goldschmidts kærlighedshistorier handler om ligheder mellem det tilsyneladende helt forskelligartede – og om uligheder mellem det tilsyneladende nærtbeslægtede. Det spørgsmål, han allerede tidligt formulerede og til stadighed beskæftigede sig med: *dansk eller jødisk?* førte ham i retning af en identitetsopfattelse, som er nuanceret, dialektisk og kompleks. At mennesker både består af ånd og krop, og at det både har rødder og fødder, er indsigter, som han formulerede i et andet sprog end nutidens, men aktuelle forekommer de stadig. Jeg har fremdraget to af hans værker, *En Jøde* og *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*, ikke fordi de nødvendigvis er de bedste, men fordi de intenst behandler identitetsspørgsmålet, frontalt og pessimistisk i debutromanen, underfundigt og tit humoristisk i de meget senere kærlighedshistorier. Begge værker er fortrinlige indfaldsveje til forfatterskabet.

Goldschmidt fotograferet i London, hvor han opholdt sig i 1861-1862. Foto: Gyldendals Billedarkiv.

LITTERATUR

Bredsdorff, Elias

1962 *Goldschmidts "Corsaren". Med en udførlig redegørelse for striden mellem Søren Kierkegaard og "Corsaren"*. København: Sirius 1962.

Brøndsted, Mogens

1965 *Meir Goldschmidt*. København: Gyldendal 1965.

1967 *Goldschmidts fortællekunst*. København: Gyldendal 1967.

Goldschmidt, Meir Aron

1898 "Kjærlighedshistorier fra mange Lande" (sekundærlitteraturen veksler mellem stavning af titlens første ord med og uden j). *Poetiske Skrifter* bd. 7. København 1898, s. 77-238.

2017 *En Jøde*. Udgivet og med efterskrift af Sten Rasmussen. København: Forlaget Vandkunsten 2017.

Schou, Søren

1998 "'Kærlighedens Babelstårn.'" Meir Aron Goldschmidt: *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*". *Læsninger i dansk litteratur, andet bind*. Odense: Odense Universitetsforlag 1998, s. 198-214.

NOTER

1. Kritikeren, der her refereres til, er Georg Brandes i sit essay om Goldschmidt: "M. Goldschmidt". *Kritik og Portraiter*. København: Gyldendal 1870.
2. Goldschmidt 1898, s. 79.
3. Ibid., s. 86.
4. Ibid., s. 88.
5. Ibid.
6. Ibid., s. 198.